

Jens Bencke
Flemming Schmidt

Danskerne og Samfundet

Grundbog til samfundsfag C

Columbus

Indhold

FORORD 5

1 HVAD BESKÆFTIGER SAMFUNDSVIDENSKABERNE SIG MED? 7

- 1.1 Hvorfor samfundsvidenskab? 7
- 1.2 Samfundsvidenskabelige fagområder 10
- 1.3 Identitetsdannelse: Et eksempel på en samfundsvidenskabelig problemstilling 12

2 HVEM ER DANSKERNE? 21

- 2.1 Er danskerne etnocentriske? 21
- 2.2 Familien og slægten 24
- 2.3 Danske værdier 27
- 2.4 Indvandrere 28
- 2.5 Integration af indvandrere og flygtninge 29
- 2.6 Er der forskel på folk? 35

3 VELFÆRD OG FORDELING

- 3.1 Det økonomiske kredsløbs vindere og tabere 47
- 3.2 Velfærd og markedsstyring 51
- 3.3 Velfærdsstat og velfærdssamfund 54

- 3.4 Velfærdssamfundets økonomiske grundlag 57

- 3.5 Offentlig sektor og økonomisk styring 63

- 3.6 Velfærdsstatens ydelser og finansiering 73

- 3.7 Udfordringer for velfærdssamfundet 75

4. DEMOKRATI OG LEGITIM POLITISK MAGT 79

- 4.1 Stat og magt 79

- 4.2 Statsmagtens ansigt: Demokrati eller diktatur 80

- 4.3 En model for det politiske system 82

- 4.4 Demokrati: Ikke et enten-eller? 84

- 4.5 Hvorfor Demokrati? 84

5 INDIVID, SAMFUND OG MENNESKERETTIGHEDER

- 5.1 Individ og samfund 89

- 5.2 Menneskerettigheder 91

- 5.3 Menneskerettigheder og islam – et problem? 99

6 RAMMER FOR LOVGIVNINGSPROCESSEN 104

- 6.1 De grundlovsfaste rammer 104
- 6.2 De politiske partier 104
- 6.3 Regeringen 105
- 6.4 Folketinget 106
- 6.5 Forvaltningen 109
- 6.6 Lovgivningen og EU 110
- 6.7 Er Folketinget blevet svækket? 112

7 POLITISKE IDEOLOGIER OG PARTIER 113

- 7.1 Ideologier – hvad er det? 113
- 7.2 De politiske partier: gamle og nye skillelinjer 115
- 7.3 De politiske partier og borgerne 126
- 7.4 Partistrategier 130
- 7.5 Politisk deltagelse og veje til indflydelse 134

8 POLITISK KOMMUNIKATION: MEDIER OG POLITIK 140

- 8.1 Medier er svære at sætte på enkel formel 140
- 8.2 Medier, valgkamp og opinionsmålinger 143
- 8.3 Medialisering af politik 145
- 8.4 Medier og demokrati 152

9 GLOBALE UDFORDRINGER 154

- 9.1 Internationalisering 154
- 9.2 Globalisering 155
- 9.3 Den globale opvarmning 160

10 IDE- OG VIDENSKABS TEORETISKE PERSPEKTIVER 163

- 10.1 Idehistoriske perspektiver 163
- 10.2 Samfundsvidenskabernes opståen 165
- 10.3 Videnskabsteoretiske perspektiver 168

Forord

Danskerne og Samfundet– ny, revideret udgave er en nyskrevet og omarbejdet grundbog til samfundsfag C.

På baggrund af erfaringerne med fem oplag af 1. udgaven, der udkom første gang i 2005, foreligger her en udgave i kun ét bind med en indre sammenhæng og en planlagt progression.

Vi har i den nye udgave indarbejdet en række ønsker og erfaringer fra brugere af 1. udgaven, herunder skabt mulighed for at arbejde mere intensivt med mere komplekse problemstillinger end påkrævet på C-niveau. Dette er bl.a. sket af hensyn til studieretninger med samfundsfag på B- og/eller A-niveau og af hensyn til særligt interesserede elevers ønske om at arbejde mere i dybden.

En række mere teoretisk betonedede problemstillinger er placeret i såkaldte faktabokse, som man kan vælge enten at læse uden om eller fordybe sig i, afhængig af det valgte faglige fokus.

Bogen er primært skrevet med afsæt i stx-fagbilagets krav til kernestof på C-niveau, men store dele af bogen vil også kunne anvendes på hhx, htx og hf. Nogle af kapitlerne er suppleret med stof, der letter samarbejdet med andre fag, fx i AT-forløb i stx, i studieområdet på hhx og htx og i samarbejdet mellem historie, religion og samfundsfag på hf.

Vi håber, at denne nye udgave er et godt svar på elever og læreres ønsker og forventninger til en bog i samfundsfag C, som fremstiller, dokumenterer og diskuterer på grundlag af relevant empiri, centrale teorier og nye forskningsresultater i en form og i et sprog, som både er letlæseligt og med kant.

Kilder, henvisninger og forslag til supplerende materiale er lagt på forlagets hjemmeside.

*Jens Bencke og
Flemming Schmidt*

HVAD beskæftiger samfundsvidens- skaberne **SIG** med?

1.1 HVORFOR SAMFUNDS- VIDENSKAB?

De nye udviklingstendenser i international økonomi flytter danske arbejdspladser til udlandet. Biler, der kører under 30 km pr. liter benzin, skal forbydes. Elever af udenlandsk herkomst må højst udgøre 10 % af eleverne på en skole. Skattestoppet er et gode for hele samfundet. Regeringen satser ikke nok på velfærd.

Den slags påstande bombarderes vi dagligt med fra alle sider, og de fleste må vist indrømme, at det ofte kan være svært at følge med i nyhedsstrømmen og give fornuftige og velbegrundede svar på tidens store debatter eller formulere kritiske argumenter imod noget, man opfatter som letkøbte synspunkter. For slet ikke at tale om at se en sammenhæng i en udvikling, der ved første øjekast stritter i alle mulige retninger. Derfor er der mange, især blandt

enlige, dårligt uddannede unge og gamle, der vender samfundet og dets problemer ryggen. Det er simpelthen for kaotisk for dem. I stedet har de nok i sig selv, deres arbejde, familie og venner.

Omformningen af dette tilsyneladende kaos, som mediestrømmene skaber, til en nogenlunde forståelig orden sker ikke af sig selv, men kun i kraft af baggrundsviden, undersøgelser og tankevirksomhed. Det er i denne proces, samfundsvidenskaberne kan bidrage – bl.a. ved hjælp af relevante *begreber, undersøgelser samt forklaringer* på og alternative *vurderinger* af konfliktprægede samfundstemaer.

At arbejde med samfundsfaglige problemstillinger

Det at få øje på eller opdage samfundsfaglige problemstillinger forudsætter normalt en viden om relevante begreber. Begreber-

HVAD ER MENINGEN? ER MENINGEN?

Den 10. marts 2008 bragte Berlingske Tidende overskriften: "Vestager: Søvndal er uansvarlig". Anledningen var SF-formandens afstandtagen fra den islamistiske forening Hizb-ut-Tahrir, hvis talsmand kort tid forinden havde givet udtryk for et ønske om at afskaffe demokratiet. Dagen før analyserede avisen mulige årsager til Søvndals bevægelse væk fra SF's tidligere standpunkter, hvilket Margrete Vestager (RV) fik lejlighed til at kommentere.

På avisens spørgsmål til hende, om det er muligt at forene et ønske om at omstyr-

Margrete Vestager

te demokratiet med et dansk værdisæt, svarede Margrete Vestager, at "det er helt åbenlyst, at det ikke kan gå op".

Det fik flere til at undre sig over Margrete Vestagers angreb på Søvndal, når de åbenbart var enige i substansen, ligesom andre undrede sig over Villy Søvndals opgør med tidligere standpunkter. Men selvfølgelig havde de to politikere deres egne grunde til at føre sig så markant frem. Men hvilke grunde? Man kan svare ved at gætte, eller man kan bruge samfundsfaglige modeller og analysemetoder til at finde svar.

Villy Søvndal

ne kan være mindre komplicerede som fx "forbrug" og "unge" eller mere abstrakte og komplekse som fx "medier", "demokrati" og "magt".

Uanset begrebernes karakter skal du definere dem, så du kan anvende dem i praksis og dermed indkredse de problemstillinger, du vil arbejde med. Eksempelvis kan "unge" jo defineres på mange måder. Er der tale om alle 15-19-årige? Eller skal "unge" afgrænses til kun at være "gymnasieelever" eller eventuelt afgrænses yderligere til at være "gymnasieelever med bo-

pæl i Københavns Kommune"? En sådan definition betegner man en *operational definition*, hvilket vil sige, at begrebet i denne sammenhæng refererer til et empirisk velafgrænset fænomen, der kan gøres til genstand for undersøgelse, og som kan måles og opgøres *kvantitativt*.

En egentlig problemstilling har du imidlertid først formuleret, når du sætter begreberne i forbindelse med hinanden. Vi kan illustrere det ved at gå lidt mere ind i eksemplet med "gymnasieelever med bopæl i Københavns Kommune". Du kunne

INTRODUKTION TIL SAMFUNDSVIDENSKABELIG METODE

En undersøgelse af et fænomen eller problem i samfundet kræver nogle oplysninger om de valgte variable. Ofte betegner man disse oplysninger "data". Én hovedtype af data er såkaldte **hårde data**, som man finder frem til ved hjælp af forskellige **kvantitative metoder**. Det kan fx være statistiske opgørelser eller resultater fra spørgeskemaundersøgelser af vekslende kvalitet. Man skal være meget opmærksom på, at der stilles store krav til en spørgeskemaundersøgelse, hvis den skal være **pålidelig**. Fx må spørgsmålene ikke være ledende, og undersøgelsen skal gennemføres på et **repræsentativt udsnit** af den gruppe, som man vil undersøge; et sådant udsnit (en stikprøve) må heller ikke være for lille. Mange problemstillinger er det imidlertid vanskeligt at undersøge ved hjælp af kvantitative data, fx undervisningsmiljøet i en gymnasieklasser. Der er her tale om et meget komplekst og følelsespræget problem, som man ikke umiddelbart kan måle, og som man derfor må afdække på anden måde, fx ved **deltagerobservation eller interviews**. Her indsamler man altså data, som ikke har form som tal. Derfor kalder man dem normalt for **bløde data**. Ulempen ved kvalitative metoder er, at den, der undersøger, let kommer til at blive en del af det, der skal undersøges, ved ubevidst at påvirke dem, man undersøger, eller ved at blive følelsesmæssigt involveret. (Jf. også kapitel 10).

fx være interesseret i at undersøge deres alkoholvaner og deres karaktergennemsnit. I så fald skal du også *operationalisere* "alkoholvaner" og "karaktergennemsnit", så du kan måle de to *variable*, som i en konkret undersøgelsessammenhæng vil være den rigtige betegnelse.

En *variabel* er en egenskab eller et fænomen, som kan variere og antage forskellig værdi, hvilket – som alle ved – er tilfældet for både "alkoholvaner" og "karaktergennemsnit".

Hvis du endvidere antager, at "alkoholvaner" påvirker "karaktergennemsnit" i nedadgående retning, betragter du "alkoholvaner" som en *uafhængig variabel* og "karaktergennemsnit" som en *afhængig variabel* – dvs. den variabel, hvis variationer du antager at kunne forklare ved hjælp af forskelle i alkoholvaner.

Dermed har du nærmet dig følgende problemstilling: Eksisterer der en sammenhæng mellem gymnasieelevers karaktergennemsnit og deres alkoholvaner? Du kan også formulere en hypotese, som du kan undersøge: Et højt alkoholforbrug vil påvirke gymnasieelevers karakterer i nedadgående retning. Næste led vil da være at designe en undersøgelse, der kan skaffe dig nogle data.

Kunne man forestille sig, at disse data ville vise, at problemstillingen også kunne være modsat: Lavt karaktergennemsnit vil påvirke alkoholforbrug i opadgående retning? En god regel er derfor altid at forsøge at lede efter det, der kan afkræfte den opstillede hypotese, for derved at være helt sikker på, at den er gyldig (valid).

AT ARBEJDE MED SAMFUNDSFAGLIGE PROBLEMSTILLINGER

I skematisk form kan vi opstille en række faser, som arbejdet med samfundsfaglige problemstillinger ideelt set gennemløber. Her har vi formuleret dem som en række gode råd:

1. Beskriv ved hjælp af relevante begreber, hvilket problem du vil undersøge, fx ”er der en sammenhæng mellem på den ene side gymnasieelevers fritids- og forbrugsvaner og på den anden side deres karaktergennemsnit?”
2. Overvej nøje, hvordan begreberne kan **operationaliseres**.
3. Find ud af, om problemet tidligere er blevet undersøgt af andre, og sæt dig i givet fald ind i resultaterne af disse undersøgelser
4. Overvej, om du vil fremskaffe nyt materiale om problemet, og hvilken metode du vil anvende. Vil du bruge **kvantitative metoder** som fx statistiske opgørelser og spørgeskemaundersøgelser? Eller vil du bruge **kvalitative metoder** som interviews og observation?
5. **Undersøg** informationerne i dit materiale og **redegør** for dine iagttagelser
6. Kan du finde eventuelle **systematiske sammenhænge**, fx mellem alkoholvaner og karaktergennemsnit eller mellem fritidsinteresser og karaktergennemsnit?

7. Er der grundlag for at drage **generelle konklusioner** om, at der er en sammenhæng mellem fx fritidsinteresser og karaktergennemsnit?
8. Kan du – fx ved at inddrage anden litteratur – give **forklaringer** på, hvorfor der måske er en sammenhæng? Du kan eventuelt nøjes med at **diskutere** mulige forklaringer?
9. Er der efter din **vurdering** tale om et alvorligt problem, som du mener der bør gøres noget ved? I givet fald hvorfor?
10. Hvilke løsninger er der på problemet?

I praksis overlapper de enkelte faser i processen hinanden. Her er de for klarhedens skyld holdt adskilt. Dermed bliver det tydeligere, at arbejdet med samfundsfaglige problemer bevæger sig fra det relativt enkle **at beskrive og redegøre** for iagttagelser til noget mere kompliceret **at undersøge mulige sammenhænge** mellem veldefinerede variable til det mest komplicerede **at forklare sammenhænge og at vurdere og anbefale løsninger på et problem**. Ofte vil man finde flere forskellige forklaringer og vurderinger, hvis almenyldighed eller sandhedsværdi vil give anledning til diskussion blandt fagfolk og måske politikere. (Andre aspekter af samfundsvidenskabelig teori og metode er behandlet mere udføreligt i kapitel 10.)

1.2 SAMFUNDSVIDENSKABELIGE FAGOMRÅDER

Fokus i samfundsvidenskab er vores *adfærd*, dvs. vores handle- og holdningsmønstre, og de *fællesskaber* og *relationer*, vi

skaber, når vi er sammen med andre mennesker. Sådanne fællesskaber kan være vores familie, arbejdspladser, politiske partier eller ”samfundet” og dets formelle politiske institutioner som fx regering og folketing. Også det danske samfunds forhold til

SAMFUNDSVIDENSKABELIGE ELLER MODELLER

I virkelighedens verden er der mange variable i spil i forhold til at skulle forklare bestemte fænomener i samfundet, fx lønudviklingen i Danmark eller gymnasieelevers politiske holdninger. For at sikre sig en mulighed for overblik konstruerer man i samfundsvidenskaberne modeller, som er en idealiseret fremstilling af et bestemt samfundsfænomen, som bevidst fremhæver nogle træk og udelader andre træk. **Dermed skaber modellen et forenklet billede af et større eller mindre udsnit af virkeligheden.** Nationaløkonomer arbejder med meget omfattende matematiske modeller, som man kan anvende til at forudsige den økonomiske udvikling, mens politologiske modeller normalt er mere simple (du kan finde modeller i denne bog på fx side 45, 49, 82, 132, 134 og 137).

Også unges valg af uddannelse kan tegnes i en simpel model, en såkaldt kausalmodel, der angiver **påvirkningsrelationerne mellem den afhængige variabel og de uaf-**

hængige variable. En sådan simpel model kan tegnes ud fra følgende oplysninger:

Afhængig variabel:

Unge valg af uddannelse

Uafhængige variable:

1. De unges sociale baggrund
2. De unges faglige baggrund
3. De unges vidensideal (prioritering af eksakt viden i forhold til personlighedsudviklende viden)
4. De unges livsstrategier (fx en "fordybellesstrategi" eller en "overlevelsesstrategi")

Konkret kan modellen tegnes således: Hver af de fire uafhængige variable tegnes som en pil, der peger henimod den afhængige variabel.

Ønsker man det, kan man gå et skridt videre og fx overveje, hvorledes man kan måle "unges sociale baggrund" eller "vidensideal".

Modellen er behandlet i Lilli Zeuner m. fl.: "Livsstrategier og uddannelsesvalg". SFI 1997.

den internationale omverden – som fx handelspartnere og internationale organisationer som EU, NATO og FN – er vigtig for samfundsvidenskaberne.

Når samfundsforskere undersøger vores *adfærd* og vores *fællesskaber*, får vi indsigt i de forskelle og ligheder, der er i *vores måde at leve på* m.h.t. arbejde, børnepasning, bolig, forbrug, ferie, biografbesøg, medieforbrug, foreningsvirksomhed, stemmeafgivning osv. Vi får også viden om, hvordan vores *samfund er opbygget og organiseret*, hvilke *forestillinger* vi gør os om

godt og ondt, og hvilke *magtforhold* der karakteriserer samfundet i politisk, økonomisk, socialt og kulturelt henseende. Ofte giver samfundsvidenskaberne desuden forslag til konkrete *løsninger på problemer* i samfundet, som det er vigtigt at få løst, fx fattigdom, arbejdsløshed og integration af indvandrere.

I dag har de samfundsvidenskabelige fag specialiseret sig i forskellige områder. *Fælles* for dem er et fokus på de forandringsprocesser, der finder sted både nationalt, regionalt og globalt.

Forskellene mellem de samfundsvidenskabelige fag kan i kort form trækkes op således: *Sociologi* beskæftiger sig især med vores adfærd og indbyrdes relationer samt de sociale strukturer og mønstre, som vi udvikler i fællesskab, når vi er sammen i grupper eller i samfundet som helhed.

Økonomi har fokus på den måde, vi producerer og handler varer og tjenesteydelser på, samt de mekanismer (fx marked og stat), der bestemmer produktionens fordeling mellem samfundets borgere. *Politologi* (statskundskab) koncentrerer sig om politiske strukturer, processer og magtrelationer – nationalt og internationalt.

Samfundsfaglige undersøgelser omfatter således ikke kun kvantificerbare samfundsfænomener som indkomst og stemmeafgivning, men omfatter også forståelse og afklaring af meget komplekse problemer og træk ved vores samfundsudvikling.

Erkendelsen af en kvalitativt ny *senmoderne* samfundstype har fået samfundsforskere til at revidere mange ”gamle sandheder” om samfundets indretning og de mekanismer, der styrer menneskers adfærd. Fx har begreber som ”individualisering” og ”globalisering” erstattet gamle begreber som ”samfundsklasser” (arbejdere, bønder og borgerskab) og ”nationalstat” som nøgle til at forstå de hastige forandringer af vores samfund. Årsagen er, at det ikke længere er industrisamfundets klassepartier, der – afskærmet af nationalstatens grænser – angiver retningen for samfundsudviklingen, men derimod globaliserede netværk inden for teknologi, økonomi, politik og kultur.

1.3 IDENTITETSDANNELSE: ET EKSEMPEL PÅ EN SAMFUNDSDVIDENSKABELIG PROBLEMSTILLING

Hvem er jeg?

”Jeg ser mig selv i spejlet. Det er et sammen-sat billede. Jeg ser et køn, jeg er en kvinde eller en mand. Jeg ser en alder: en ung, en midaldrende eller en gammel person, (det afhænger måske også af humøret). Jeg ser en hudfarve. Jeg ser en religion eller en politisk overbevisning – jeg er rettroende eller tvivler, liberal eller nationalist. Jeg ser en person, som fremstår som mere eller mindre attraktiv for andre personer. Måske er det rigtigt at sige, at på sig selv kender man andre, men det modsatte er ikke mindre sandt. På andre kender jeg mig selv.”

Sådan definerer den norske socialantropolog Thomas Hylland Eriksen (1962-) *identitet*, når han skriver om det moderne menneskes sammensatte billede af sig selv. Nøjagtig hvad vi ser i spejlet om morgenen, afhænger af ”dagsformen” og andre omstændigheder, men også af fantasien og af det billede, vi ønsker at se.

Det er gennem forholdet til andre mennesker, at identiteten opstår. Identitet og identifikation er relativ. Sammen med unge er jeg voksen, sammen med pensionister er jeg ung. I Danmark er jeg dansk, i Europa er jeg skandinav, i Afrika er jeg europæer. I vores senmoderne tid kan jeg ikke være helt sikker på, hvad det er, jeg ser i spejlet om morgenen.

Identitet er mangfoldig. Vi har alle et stort antal mulige identiteter, og det er kun nogle af dem, der folder sig ud i løbet af et liv. Der er ikke frit valg på alle hylder, og vores livserfaringer er med til at begrænse antallet af reelle valg.